

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"הרואה את הנולד" — מעתק סמאנטי

מאיר רוטנברג במאמרו "על ה'רך' וה'נולד'" (לשוננו לעם, שבט-אדר התשמ"ג) מסתייג מפירוש רש"י (תמיד לב ע"א) ושל אחרים, שלפיו הוראת "הנולד" במימרה "איזהו חכם? הרואה את הנולד" היא — המבין בלבו מה שעתיד להיות. ושני טעמים לו: א) השימוש הזה ב"הנולד" הוא בלשון חכמים בזמן בינוני, ולא בעתיד; ב) ראיית הנולד במשמע צפיית עתידות מיוחדת במסורת היהודית לנביא, ולא לחכם. מזה הסיק ש"נולד" (למ"ד קמוצה) הוראתה "נתון בשלב הינלדות", ו"ילד נולד" (בבינוני) אנו אומרים לפני יציאת הילד מרחם אמו "בשעה שהיא פורעת ללדת", ואילו "נולד" (למ"ד פתוחה) ילד" אנו אומרים, לאחר שיצא מרחם אמו. מכאן יוצא, לדבריו, שהחכם רואה את הנולד בתחילת התהוותו, ובהשאלה, החכם רואה בעינו החדה את אפשרות התפתחות הילד לגורם בעל חשיבות בעתיד.

הסבר זה בא לישוב את הבעיה, מפני מה בא השימוש הנ"ל ב"הנולד" בזמן בינוני. אך הטענה שכופר הצפייה בשלב ההתהוות לקראת אפשרות ההתפתחות בעתיד נתונה לנביא ולא לחכם, בעינה עומדת, וקשה לישיבה אפילו בדוחק. כל העניין הזה פשוט ביותר, לפי הגדרת "נולד" שבתלמוד, פלהלן.

בטרם נגיע להגדרה זו, בדין לעמוד על הבדלי השימוש בצירוף "הרואה את הנולד" במקורות שהובאו במאמר הנ"ל. במסכת תמיד לב ע"א נאמר: (זקני הנגב אמרו לאלכסנדר מוקדון) "איזהו חכם? הרואה את הנולד"; ואילו באבות ב, ט נאמר: "... צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. . . רבי שמעון אומר: הרואה את הנולד"; ובהמשך נאמר שם היפוכו של זה: "איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. . . רבי שמעון אומר: הלווה ואינו משלם. . .". לכאורה, הרי כאן הבדל מהותי בין שני המקורות. לפי האחד ראיית הנולד היא סגולה שהחכם חד העין מצטיין בה, ולפי השני הריהי מידה טובה של התנהגות, שפל אדם ואדם יכול לקנותה כרצונו. פלום אפשר להטיף מוסר לכל אדם ואדם שידבק בדרך ישרה של ראיית דבר בשלב התהוותו, לקראת אפשרות התפתחותו בעתיד, שהיא סגולה שהחכם ניחן בה? ומה עניין "אינו רואה את הנולד בתחילת התהוותו" אצל הלווה ואינו משלם?

אבל במסכת ביצה א ע"א מוסבר עניין "נולד" כפשוטו. ושם בסוגית ביצה שנולדה ביום טוב, מובא בגמרא: "... אפילו מאן דשרי במוקצה, ב נ ו ל ד א ס י ר". והרי הגדרת רבנו חננאל שם: "ביצה שנולדה ביום טוב, בית שמאי אומרים: תִּאָכַל, ובית הלל אומרים: לא תִּאָכַל. . . מוקצה — כל דבר שאינו מוכן, נקרא מוקצה; נולד פירושו: פ ל ד ב ר ש ל א ה י ה מ א ת מ ו ל ו נ ע ש ה ה י ו מ , נ ק ר א נ ו ל ד". יש לציין, שמדובר שם בביצה שנולדה פעניין בפני עצמו, ולא כשלב התהוות לקראת העתיד¹. מכאן אנו למדים, שהביטוי

1. השורש ילד בא במקורות בהשאלה לעניינים שונים, בנוסף לביצה

"הרואה את הנולד" פירושו: הרואה בעליל את השינוי שחל או שנתחדש היום, העשוי לשמש מִתְּנָן לבאות. לשון אחרת: ראיית דברים מפוקחת, מתוך התבוננות במציאות, בנסיבות הנתונות מנגד, ולא ראייתם מתוך שגרה של תמול שלשום ובהיסח הדעת מן השינוי או מן החידוש שחל בהם היום. זאת חכמת חיים, וזאת דרך טובה, שראוי לו לכל אדם ואדם לדבוק בה. וכך גם גורס הרמב"ם (שפעל פחמישים שנה אחרי רבנו חננאל) בפירושו על אבות ב, ט: "ואמרו הנה הרואה את הנולד, אשר עניינו שילמד מה שעתיד להיות ממשהו אמצעי עתה... ויהיה פירושו שילמד הנסתר מן הנראה, אבל רוצה בו. הנה העיון בענייני האדם מעסקיו, אשר בהם המשך מציאותו, שיעיין באחרית ענייניו. וכנגד זה הביא משל אחד, והוא אמרו, הלונה שאינו משלם, שלא ילווהו דבר אחר כך...". בלשון רהוטה של ימינו: היפוכו של "הרואה את הנולד" הוא הלונה מחברו, מפלי שייתן את הדעת לכך, שמצבו באותה שעה אינו עוד כתמול שלשום, וכיום אין ידו משגת לפרוע את ההלֵנָא, ומובטחת לו פשיטת רגל, ואיש לא ילֵנֶה לו עוד.

אין תמה, שבתודעה הפלל נתקבל פישוט המימרה "הרואה את הנולד" במעתק לצפיית שכר ועונש לעתיד לבוא, על פי פירוש רש"י, ר"ע מברטנורה ושל אחרים. פירושם אינו ביאור

שנולדה, כגון: נולד מום (בכורות ד, ב), נולד שער לבן (נגעים ח, ז), נולד ספק (תרומות ח, ח), גלדה = נטיעה חדשה (גדרים נו ע"ב), מולד הלבנה (פרקי דרבי אליעזר ז). וכך בנדרים ט, א: פותחין בנולד; ושם רש"י: בדבר שלא היה בעולם בשעת נדרו עדיין ועתיד לבוא.

מלים דקדוקי, אלא הוראת מוסר השכל, והיא העיקר אצל הפרשנות בספרות הרבנית.

ניבים וצירופים² במעתקים סמאנטיים הם תופעה מצויה בלשון העברית בעבר ובהווה. והרי כמה מהם לדוגמה: "עולים בקנה אחד" (מקנה שיבולת שבחלום פרעה — בראשית מא, ה, לקנה המידה — יחז' מב, יט); "החכם עיניו בראשו" (קהלת ב, יד), ממשמע: יודע בראשו של עניין מה בסופו³, לפי ירושלמי, סוטה ח, י וקהלת רבה ב ורש"י, למשמע: החכם עיניו בראשו הוא, לפי אבן-עזרא והמצודות וכוונח בשימושי); "ישראל סבא" (בראשית רבה סח, יא ועוד, מן הפננה ליעקב אבינו⁴, לפנינו למסורת ישראל מדורי דורות, פרויח בלשון הדרוש העממי). וכן בעברית של ימינו: "נכנס לעובי הקורה" (במשמע קם ונכנס לפעולה נמרצת לתוך עניין שנתקע במבוי סתום); ואילו הנוסח במקורות הוא "נכנס בעובי הקורה" (לפי ברכות סד י"א, בראשית רבה מב, ו ועוד, וענינו: נכנס באחזו בידיו

2. מדובר במעתקים סמאנטיים של ניבים וצירופים יחידאיים, העומדים בקיפאונם פנתינתם במקורות, להוציא שימושי לשון תת-תקניים, שהם למורת רוח התחביר העברי, שאינם שייכים לכאן.

3. ראה בספרי "עברית לכל רגע", חכם עיניו בראשו, עמוד 343, סעיף

760.

4. ושם: (יעקב אבינו היה אומר את שירי המעלות לדוד . . .): "יאמר נא ישראל (תהלים קפד, א: קפט, א), ישראל סבא"; וכוונת המדרש לומר, שהפננה ליעקב הוא ישראל, סבו של עם ישראל, ושאינן הפננה שם "יאמר נא עם ישראל".

בצד העבה של הקורה⁵, היינו — נשא בעצמו את עיקר כובד המשא), ולא "נכנס לתוך עובייה של הקורה", לתוך העץ פנימה. מעתק זה כבר נשתגר בשימוש עד כדי כך, שפמזהו כמסמר שאין לו שושנה (=ראש, בלשון ההמון)⁶, שקשה לעקרו ממקומו⁷.

5. נכנס בעובי הקורה, כמו: גזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הפיפורים שחל להיות בחשבונך (ראש השנה ב, ט).

6. לפי במדבר רבה יד, ד; ראה בספרי "עברית לכל רגע", עמוד 211,

סעיף 464.

7. כל הדיון הנ"ל מתייחס אך ורק להגדרת "הנולד" בלשון חכמים, כפי שהעלה מאיר רוטנברג בהצגת הפעיה בתחילת מאמרו, בקשר למימרה התלמודית "הרואה את הנולד". ברם "הנולד" בלשון המקרא משמעה מוגדר להינלדות בניס מרחם אמם, ואילו בדיוננו כאן מדובר בנולד שאינו חי שיצא מרחם אמו, כגון ביצה שנולדה והשאר. כמפורט בהערה 1 למעלה, ויש הבחנה מהותית בין זה לזה בשימוש ב"נולד". לעניין הינלדות בן יש במקרא שני משמעים לנפעל: א) "ועתה שני בניך הנו לדיים לך בארץ מצרים, עד בואי אליך מצרימה, לי הם (בראשית מח, ה, "הנולדים" = שנולדו בעבר); "הנה בן נולד לבית דוד, יאשיהו שמו (מלכים א' יג, ב, "נולד" = יינלד בעתיד); וילד שנולד נקרא ילוד (לפי יהושע ה, ה), במשקל גיבור, שיפור. שני המשמעים של "הנולד" שבלשון המקרא שימשו עילה לפלוגתא בין רבי מאיר והחכמים (נדרים ע"ב; ירושלמי נדרים ג, ז), ושם: "הנודר מן הילודים, מותר בנולדים (בעתיד), מן הנולדים, רבי מאיר מתיר אף בילודים. וחכמים אומרים: לא נתפנו זה אלא במי שדרכו להינלד (מרחם אמו) . . . לאפוקי דגים ועופות". כל הסוגיה הזאת היא מחוץ לתחום דיוננו ב"נולד" שבלשון חכמים, שאין עניינו חי שגח מבטן אמו.